

ЎЎТ: 633.853.74

**МОЙЛИ ЭКИНЛАРДАН КУНЖУТ ЎСИМЛИГИНИНГ БИОЛОГИК
ТАВСИФИ**

Кашкинбаева Лола Турганбаевна

мустақил изланувчи,

Мырзамуратова Малика Куўатбаевна

магистр,

Кадамова Бахорой Равшанбек кизи

талаба,

Қорақалпоғстон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти

Аннотация: Ушбу мақолада мойли экинлардан Кунжут ўсимлигининг биологик тавсифи ўқ илдизли, поясининг бўйи тўрт ёки саккиз қиррали, яшил туклар билан қопланган. Туклар нав хусусиятларига қараб зич ёки сийрак бўлиши мумкин. Барглари қарама-қарши ёки навбатлашиб жойлашган ва меваси яшил, тукли, узунчоқ, ўсиши, ривожланиши учун энг оптимал ҳароратлар ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Кунжут, мойли экин, барг, поя, мева, илдиз, гули, туклар, кўсаклар.

Аннотация: В данной статье приводится биологическое описание растения кунжут, являющегося одной из масличных культур. Оно имеет острый корень, четырех- или восьмигранный стебель, покрытый зелеными волосками. В зависимости от сортовых особенностей волоски могут быть густыми или редкими. Листья расположены супротивно или поочередно, а плод зеленый, опушенный, продолговатый, приведены сведения о наиболее оптимальных температурах для роста и развития.

Ключевые слова: кунжут, масличная культура, лист, стебель, плод, корень, цветок, волоски, коробочки.

КИРИШ

Кунжут – Ўзбекистонда қадимдан экиладиган асосий мойли экинлардан бири. У уруғи таркибидаги мой миқдори бўйича мойли экинлар орасида биринчи ўринни эгаллайди. Совуқ пресслаш (жувозда) йўли билан олинган кунжут хуш таъмлиги бўйича зайтун мойига тенглашади. Кунжут уруғидан кондитер саноатида, медицинада, шунингдек консервалар тайёрлашда фойдаланилади. Конфетлар, шарқ ширинликлари, турли ҳолвалар, нон маҳсулотлари тайёрлашда ишлатилади.

Кунжут уруғида 48-65 % мой, 16-19 % оқсил, 15,7-17,5 % эрийдиган углеводлар сақланади. Совуқ пресслашда олинган кунжараси таркибида 40 % оқсил, 8 % ёғ сақланади ва у кондитерликда ишлатиладиган ун, ҳолва тайёрлашда, шунингдек, чорва моллари учун концентранган озиқа сифатида фойдаланилади.

Ботаник таснифи. Маданий ёки Ҳинд кунжути – *Sesamum indicum* L. бир йиллик ўсимлик. Кунжутсимонлар оиласига мансуб. Унинг 19 тури маълум, аммо экиладиган ҳамма навлар маданий кунжут турига киради. Кунжут тупроқда 1,2-1,5 м чуқурликка кириб боровчи ўқ илдизга эга. Поясининг бўйи суғориладиган ерларда 100-150 см, лалмида 50-80 см, тўрт ёки саккиз қиррали, яшил туклар билан қопланган. Туклар нав хусусиятларига қараб зич ёки сийрак бўлиши мумкин. Пояси айрим навларида шохланувчан, шохлари юқорига қараб ўсади. Бир туп ўсимликда 4-12 шох ҳосил бўлади. Шохланмайдиган шакллари ҳам бор. Барглари бандли, қарама-қарши ёки навбатлашиб жойлашган. Поянинг пастки қисмида бутун, ўртасида бўлакланган, юқоридаги барглари тор, ланцетсимон.

Гули бешталиқ типда, барг қўлтиғида 1-3 та ҳосил бўлади. Гул банди қалта жойлашишига қараб бир гулли ва уч гулли шакллари фарқланади. Тожибарглари пушти, бинафша, оқ. Косача ва тожибарглари тукли. Ўзидан чангланади, аммо четдан асаларилар ёрдамида ҳам чангланиши мумкин.

Меваси яшил, тукли, узунчоқ кўсакча. Кўсаги 2 ёки 4 мева баргидан иборат, четлари ичкарига қайтиб сохта пўст ҳосил қилади. Айримларида сохта тўсиқлар яхши ривожланган бўлади. Кўсақлар чатнаб очилади. Кўсакчада тўсиқлар бўлса уруғлар тўкилмайди, тўсиқ бўлмаса тўкилади. Тўсиқли кўсакчалар ўсимлик пишгандан кейин илдизи юқорига кўтарилиб силкитилса уруғи тўкилади. Селекция йўли билан пишганда кўсақлари ёрилмайдиган навлар яратилмоқда. Кўсақлар 4-8 уяли, бўйи 4 см, эни 0,9 см. Бир туп ўсимликда 20-100 та кўсак ҳосил бўлади. Битта кўсакда 70-80 та уруғ бор. Уруғи майда, тухумсимон, бўйи 2,7-4 мм, эни 1,7-1,9 мм, 1000 уруғ вазни 2-5 г. Ранги оқ, қўнғир, жигарранг, қора. Биологик хусусиятлари. Кунжут иссиқсевар ўсимлик, уруғлари 15-16 0С ҳароратда уна бошлайди, майсалари қийғос униб чиқиши учун 18-20 0С ҳарорат талаб қилинади. Ҳарорат 23-250С бўлганда экиш-униб чиқиш даври қисқаради. Совуққа чидамсиз, майсалари 0,5-10С совуқда нобуд бўлади. Ўсиш даврining бошланишида ҳаво ҳарорати паст бўлса ўсимлик секин ривожланади, сарғаяди, нимжон бўлади. Шунинг учун кунжут экишда энг қулай экиш муддатлари танланиши керак.

Ҳаво ҳарорати –20С да гуллари сўлийди; -3 0С да вояга етган ўсимликлар ҳам совуқдан нобуд бўлади. Кунжутнинг ўсиши, ривожланиши учун энг оптимал ҳарорат 25-30 0С. Ҳарорат 12-15 0С да пасайганда кунжут ўсишдан тўхтайтиди. Ўсув даврида 2200-2500 0С фаол ҳарорат талаб қилинади. Ўсув даврining бошланишида ўсимлик

секин ривожланади, гуллашга 10-12 кун қолганда ўсиш тезлашади. Гуллаш даври тез ўтади.

Кунжут учун энг яхши ўтмишдошлар – кузги дон экинлари, маккажўхори, дуккакли дон экинлари, ғўза. У тупрокни ишлашга, ўғитлашга жуда таъсирчан. Гўнг кунжутдан олдинги экинга солинганда яхши натижа олинади. Тўла маъданли ўғитлар меъёри N90, P 90, K90 кг/га солинади. Кунжут энг юқори қўшимча уруғ ҳосилини беради. Ҳар гектарга 15-20 т гўнг ва N30P30K30 кг солинганда ҳам олинган уруғ ҳосили энг юқори бўлиши кузатилган. Кунжут экиладиганда қаторлар ёнидан 1 ц/га грануланган суперфосфатни солиш жуда самарали. Кунжут озик моддаларни 67 % гуллаш ва ундан кейинги ривожланиш фазаларида ўзлаштиради. Шунинг учун иккинчи жуфт ҳақиқий барглар ҳосил бўлганда азот, фосфор, калий 10 кг/га меъёردа солиниши жуда самарали.

Кунжут лалмикорликда экилганда ўғит солинмайди экиш меъёри 3-4 кг/га. Тупрокни ишлаш кузги шудгор, баҳордаги бороналаш, икки култивация ва яна бороналашдан иборат.

Кунжут нам тупроққа, уруғ экиладиган қатламга 15-160С қизиганда, қатор оралари 45,60,70 см қилиб экилади. Экиш меъёри 5-8 кг/га. Экиш чуқурлиги 2-3 см. Уруғлар экилгандан кейин тишли ғалтаклар билан ғалтакланади. Ўсув даврида қатор оралари 3-4 марта ишланади. Қалин бўлса 6-7 см га бир туп ўсимлик қолдирилади, ягона қилинади.

Суғориладиган ерларда кунжут икки марта шоналаш ва ёппасига гуллаш фазаларида суғорилади. Тупроқ иқлим шароитига қараб суғоришлар сони учтага етказилиши мумкин. Суғориш меъёри 700-1000 м³/га. Экиш олдидан тупроқ қуриган бўлса экиш олди суғориши ўтказилади.

Кунжут уруғлари етилганда тўкилади. Шунинг учун ҳосилни йиғиштириш пастки кўсакчалар кўнғир рангга кирганда, аммо ҳали ёрилмаганда, уруғлар ўзининг ҳақиқий навга хос рангига кирганда бошланади. Ҳосилни икки фазали усулда йиғиштириш энг самарали.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Идрисов Х.А., Назарова С.М. «Ўсимликшунослик» дарслик – Бухоро: Садриддин Салим Бухорий, 2023. – 292 б.
2. Ёрматова Д. Ё. «Ўсимликшунослик» Тошкент. Илм-Зиё. 2018.
3. Ёқубов О.Ё. «Ўсимликшунослик» Тошкент. Илм-Зиё. 2013
4. Нурматов Ш «Дала тажрибаларини ўтказиш услублари» .Тошкент 2007 й